

Ντοκουμέντα αφηγούνται την Ιστορία

Εκθεση με σπάνιο φωτογραφικό υλικό, ιστορικά κειμήλια και λάφυρα, ζωντανεύει τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912 - 1922

Του **ΝΑΙΑ ΜΑΓΚΛΙΝΗ**

«Οι στρατιώτες μας, για να 'χουν καθαρό νερό, άνοιξαν στην αμμουδιά της οχθής μικρούς λάκκους και σε λιγάκι οι λάκκοι αυτοί γέμιζαν διυλισμένο νερό. Πήρε κι αυτός το παγούρι του και πέρασε στην αντικρινή όχθη. Ένα μέτρο δίπλα από το λάκκο που πήρανε νερό, έβλεπε την αμμουδιά φουσκωμένη σ' ένα καλλιτεχνικό εδάφωμα. Απορούσε με την ομορφιά και τις απαλές γραμμές του ωραίου γλυπτού και δογμάτιζε μέσα του ότι η φύση είναι ο καλύτερος καλλιτέχνης. Από περιέργεια θέλησε να καλύψει το ακεροποίητο αυτό καλλιτέχνημα και επεχείρησε να κόψει μέσα το πόδι του, για να το σκορπίσει. Με έκπληξη είδε ότι το πόδι έβρισκε αντίσταση μεγαλύτερη από εκείνη που κάνει η άμμος. Δεν προχώρησε. Ήταν ολοφάνερο πως κάτω από ένα λεπτό στρώμα άμμου σκεπαζόταν κάτι άλλο. Δεν άργησε να εξακριβώσει ότι το τόσο απαλό εκείνο καλλιτέχνημα της φύσεως ήταν ένα ψάφιο άλογο του βουλγαρικού στρατού - τυμπανιστή». Το παραπάνω επεισόδιο του Β' Βαλκανικού Πολέμου, αλιευμένο από το βιβλίο του Μιχάλη Δημητρίου «Ορθίσι στην καταγίδα» (Αθήνα, 1955), είναι ενδεικτικό των

«Ο επισκέπτης, βγαίνοντας από την έκθεση, θα ξέρει τι σήμαινε για την Ελλάδα εκείνη η σύγκρουση», δηλώνει ο ιστορικός Τάσος Σακελλαρόπουλος.

όσων έζησε μια ολόκληρη γενιά νέων Ελλήνων η οποία πριν από εκατό χρόνια, στα 1912-13, κλήθηκε -πληρώνοντας βαρύ φόρο αίματος- να δώσει άλλη υπόσταση στην Ελλάδα ως κράτος αλλά και ως κοινωνία.

«Με τους Βαλκανικούς Πολέμους ξεκινάει ουσιαστικά η Ελλάδα του εικοστού αιώνα», μας έλεγε ο ιστορικός Τάσος Σακελλαρόπουλος υπεύθυ-

Το πιο συγκινητικό τμήμα της έκθεσης «Βαλκανικοί Πόλεμοι» του Μουσείου Μπενάκη: οι μεγάλες μπάνες των καρτ ποστάλ με τους πεσόντες της περιόδου 1912-1922. Υλικό που συγκεντρώθηκε από τη λογατέχνιδα και πολεμική ανταποκρίτρια Ελδα Λαμπίση. Βρέθηκε και αγοράστηκε από παλαιολογείο στον Βροντάδο της Χίου, το 1973, από τη Ρένα Ανδρέαδη, η οποία το δώρισε στο Ιστορικό Αρχείο του Μουσείου Μπενάκη (φωτ.: Νίκος Κοκκαλιάς).

Οι τέσσερις ενότητες μέσα από φωτογραφίες

vos των Ιστορικών Αρχείων του Μουσείου Μπενάκη, καθώς μας ξεναγούσε στην έκθεση που επιμελήθηκε ο ίδιος (μαζί με τη Μαρία Δημητριάδη), «Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913. Η αγωγή του ελληνικού 20ού αιώνα». Η έκθεση, που πραγματοποιείται στο Μουσείο Μπενάκη, στο κτίριο της οδού Κομισιάρη, και θα διαρκέσει έως τις 10 Φεβρουαρίου (τα εγκαίνια έγιναν στις 10 Δεκεμβρίου), αποτελείται από σπάνιο φωτογραφικό υλικό, προθήκες με ιστορικά κειμήλια και λάφυρα, καθώς και μεγάλες μπίνες οι οποίες αναπαριστούν άγνωστες καρτ ποστάλ της εποχής με πενόντες των πολέμων 1912-1922. Αυτό είναι και το πιο συγκινητικό κομμάτι της έκθεσης.

Όπως τόνισε ο Τ. Σακελλαρόπουλος, η λογική της έκθεσης είναι σε μεγάλο βαθμό «παιδεία». «Θελάμε, όπως δεν γνωρίζει τι ήταν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, βγαίνοντας από την έκθεση και έχοντας παρατηρήσει τις φωτογραφίες, αλλά και διαβάσει τις λεζάντες, να ξέρει τι σήμανε για την Ελλάδα εκείνη η πολεμική σύγκρουση και τι έφερε μαζί της».

Τα εκθέματα προέρχονται από τα αρχεία του Μουσείου Μπενάκη και από το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», καθώς και από ιδιωτικές συλλογές, όπως οι συλλογές Ν. Ε. Τόλη, Μιχάλη Τσαγγαρή, η φωτοθήκη του Αγίου Ορους κ.ά. Ειδικά οι φωτογραφίες (που αποτελούν τον κύριο όγκο της έκθεσης) προέρχονται από διάφορους φωτογράφους της εποχής, κυρίως όμως από τρία άτομα που φωτογράφησαν Ρωμαίδη, που βρίσκονται στην κατοχή του Μουσείου Μπενάκη.

Καθώς ο Τ. Σακελλαρόπουλος μας ξεναγούσε στην έκθεση, από την αρχή έγινε εύκολα αντιληπτό ότι πρόκειται για μια ευχυνστή αφήγηση των Βαλκανικών Πολέμων από το ξεκίνημά τους έως και τη λήξη τους. Αν μπορούσαμε να χωρίσουμε σε ενότητες την έκθεση, θα είχαν περίπου ως εξής:

Το οικονομικό πλαίσιο της εποχής. Πρώτο ζήτησε η σύρραξη στα Βαλκάνια, η Ελλάδα ζούσε μια οικονομική ανάπτυξη που αποτυπώνεται, μεταξύ των άλλων, σε μια επιτυχημένη αεροφωτογραφία του Περαία ως εμπορικού λιμανιού με γυάλινες σημαίες, καθώς και σε μια έσοχη φωτογραφία μηχανουργών που φαίνονται περήφανα πλάι στις μηχανές τους, στη βιομηχανική περιοχή του Περαία. «Βλέπουμε εδώ πώς γεννιέται η σχέση ανθρώπου και μηχανής στη χώρα μας», σχολιάζει ο Τ. Σακελλαρόπουλος. «Διακρίνεται στα πρόσωπά τους: τότε μπαίνουν για πρώτη φορά στον κόσμο των μηχανών και υπάρχει ένας ενθουσιασμός».

Στρατιωτικό γυμνάσιο. Το καλοκαίρι του 1912, η Ελλάδα προετοιμάζεται πυρετωδώς για τον πόλεμο, με τη μορφή του Βενιζέλου να κυριαρχεί παντού. Μέσα από μια σειρά εξαιρετικών φωτογραφιών, γινόμαστε μάρτυρες των εκτεταμένων ασκήσεων στην Κρησία και στο Ζάππειο. Ειδικά το Ζάππειο εί-

Φωτογραφίες από τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο. Στο κέντρο, λαϊκή λιθογραφία με θέμα την «Άλωση της βουλγαρικής σημαίας». Πάνω στο εθνικό σύμβολο αναγράφεται, στα βουλγαρικά, «Εμπρός διά τις Αθήνας».

Μία από τις προθήκες της έκθεσης: ασπασμένο ακαλιστό πόρη με τη μορφή του Ελευθερίου Βενιζέλου και κάτω το πιστόλι του, το οποίο χρησιμοποιούσε ο ίδιος στη Θέρμο.

χε μετατραπεί σε μια μικρή «Βαβυλώνα», κατά τον Τ. Σακελλαρόπουλο. «Εκεί γινόταν η κατάταξη και μετά οι νεοσύλλεκτοι τραβούσαν για τα έρμια, για εκπαίδευση». Σεχωρίζει μια φωτογραφία τμημάτων που παρελαύνουν στο Ζάππειο, στο βάθος, με ένα μικρό «τοσλιαδάκι» να ποζάρει σε πρώτο πλάνο: κρατάει σημαία και ψεύτικο τουφέκι. Ο ήλιος του τυφλώνει τα μάτια. «Είναι πολύ δύσκολο για εμάς σήμερα να αντιληφθούμε το κύρος και τον σεβασμό που είχε ο στρατός στην κοινωνία τότε, δεδομένου και του υψηλού επιπέδου μόρφωσης που έλλαντα αξιωματικό αλλά και του πνεύματος αλτρουτισμού που επικρατούσε».

Εθελοντές εκτός συνόρων. Ως γνωστόν, τεράστιο ρόλο στην πολεμική προσπάθεια διαδραμάτισαν οι μετανάστες, που με τόσους κόπους είχαν μεταβεί στην Αμερική, για να επιστρέψουν εθελοντικά στην Ελλάδα, με την έγκραξη του πολέμου, και πολλοί από αυτούς να πέσουν στο πεδίο της μάχης. Σε μία εκπληκτική φωτογραφία, βλέπουμε ένα τμήμα Ελλήνων εξ Αμερικής να φωτογραφίζονται κάτω στη Νέα Υόρκη, ένστολοι πλέον, έτοιμοι προς αναχώρηση.

Οι επιχειρήσεις. Το σχετικό με τις μάχες φωτογραφικό υλικό, αρχικά στον Α' Βαλκανικό και εν συνεχεία

του Β', περιλαμβάνει φωτογραφίες όπου απεικονίζονται νεκροί, έτσι όπως έπεσαν, πλάι σε εκείνους που συνεχίζουν να μάχονται — όλες απαγορευμένες την περίοδο εκείνη. Βλέπουμε την είσοδο των πριγκιπων στη Θεσσαλονίκη, ένα καταστραμμένο μοναστήρι, ξεχωρίζει όμως μια φωτογραφία μοναχών του Αγίου Ορους, οι οποίοι έχουν πάρει και αυτοί τα όπλα. «Ηθελα να αναδείξω τη συμμετοχή του Αγίου Ορους. Τι φωτογραφία αυτή μας παραχώρησε ο πατήρ Ιουστίνος από τη Φωτοθήκη του Αγίου Ορους: βλέπουμε τους καλόγερους αφού έχουν διώξει τους Βούλγαρους. Καμαρώνουν περισσότερο από τους κορφοβίλακες που τους πλοσιώνουν». Η φωτογραφία είναι τραηγμένη επίσης από μοναχό και όπως σχολιάζει ο φωτογράφος μας, ο Νίκος Κοκκαλός, ξεχωρίζει για την αισθητική της οριζόντια.

Ειδικά βεβαίως έχει βέβαια το μέγιστο της Ηπειρού, κυρίως η σκληρή μάχη του Μπιζανίου. «Μάχη που διεξήγαγε μόνος του ο Ελληνικός Στρατός. Βλέπουμε εδώ μια από τις πρώτες φορές που σε επίπεδο επιχειρήσεων έχουμε αμυντικές τοποθεσίες ενισχυμένες με συμπυκνωμένα, βλέπουμε οπτικό τηλεόραφο — τεχνολογικά επιτεύγματα που θα δούμε συχνά στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, δοκι-

μάστηκαν για πρώτη φορά στους Βαλκανικούς».

Μικρό, αλλά σημαντικό μέρος της έκθεσης, καταλαμβάνουν οι τρεις προθήκες με αντικείμενα: το πιστόλι του Ελευθερίου Βενιζέλου στη Θέρμο· η σπαθιά Τουρκού πτεία, η φιδιο 19ου αιώνα, το σκάμα του οποίου αποτελεί εξέλιξη του ξίφους των Ρωμαίων μονομάχων σπριτόκουτα με τη μορφή του Βενιζέλου, και άλλα πολλά και σπάνια.

Την παράσταση κλέβουν βέβαια οι φωτογραφίες: ο Κεφαλονίτης Γεράσιμος Ραυτόπουλος, ο νεότερος υπαξιωματικός του Ελληνικού Στρατού. Πρώτο φτάσει σε ηλικία στρατεύματος, δήλωσε εθελοντής και πήρε δύο βαθμούς επί «ανδραγαθίας διότι έσωσε δύο τραυματισμένους αξιωματικούς από την πρώτη γραμμή. Βλέπεις το πρόσωπο ενός παιδιού που κρατάει ένα τουφέκι ίσα με το μπόι του.

Τούρκοι αιχμάλωτοι, άμαχοι και πρόσφυγες, η φροντίδα των τραυματιών, πολεμικοί ανταποκριτές (όπως η ζωγράφος Θέσπετα Φλωρά-Καραβίτη ή... η αρματομένη Ασπασία Ράλλη), το Ναυτικό αλλά και οι πρώτοι αεροπόροι (όπως ο υποπολοκάλης Δημήτριος Καμπέρος, ο παράτολμος χειριστής από τον οποίο βγήκε το περίφημο «αερό-Καμπέρος»), φίλοι και αντιπαλοί στρατοί κ.ά. συμπληρώνουν το εκκαστικό αυτό πολεμικό αφήγημα.

Εφονεύθη 1η Ιανουαρίου 1913 εν Μπιζανίω

Όπως είπαμε και στην αρχή, το πιο συγκινητικό τμήμα της έκθεσης είναι οι μεγάλες μπίνες των καρτ ποστάλ με τους πενόντες της περιόδου 1912-1922.

Δέκα δείγματα από ένα υλικό διακοσίων τέτοιων καρτών, το οποίο συγκεντρώθηκε από τη λο-

Μπενάκη. Από τη μία πλευρά, τα πορτρέτα των μαχητών, από πίσω, γραμμένες από την Ελδα Λαμπισιά, οι πληροφορίες του προσώπου, ο τόπος και ο χρόνος του θανάτου. Το υλικό προφανώς προοριζόταν για χρήση του υπουργείου Στρατιωτικών. Αυτές είναι οι φωτογραφίες που έβγαλαν πρώτου πάνε στον πόλεμο, με τη λογική ότι μπορεί να σκοτωθούν».

Πα μια ακόμη φορά βλέπεις νέα παιδιά και διαβάζεις: «Έπεσε στη μάχη στα Πέντε Πηγάδια». «Εφονεύθη την 1ην Ιανουαρίου 1913 εν Μπιζανίω». «Φονεύθει εν Κύκλις». Το βέβημα τους έχει μια αποφασιστικότητα. Κανέναν τους δεν πιστεύει ότι θα σκοτωθεί. «Είναι πολύ μεγάλη η αλλαγή που συντελείται στην ηγεσία και στους κόλπους του Ελληνικού Στρατού μετά το 1912», σχολιάζει ο Τ. Σακελλαρόπουλος. «Διότι με

Στις γιγνόντες καρτ ποστάλ εικονίζονται, από τη μία πλευρά, τα πορτρέτα των μαχητών, ενώ στην πίσω πλευρά υπάρχουν οι πληροφορίες του προσώπου, ο τόπος και ο χρόνος του θανάτου.

τους Βαλκανικούς, τελειώνει η λογική του αιλικού αξιωματικού που φτάνει στα ανώτατα κλιμάκια χάρη σε αυτή του την ιδιότητα. Το κριτήριο πλέον της ανείλιξης είναι η πολεμική εμπειρία, η ανδραγαθία. Αυτό αλλάζει τα πάντα για πολλές δεκαετίες, ακόμα και μεταπολεμικά».

Η έκθεση κλείνει με μια αριστουργηματική φωτογραφία, τραηγμένη λίγο μετά τη νικηφόρο λήξη των πολέμων: αξιωματικοί με πολίτες φίλους και τις γυναίκες τους, σε ένα μεσοπεριανό τραπέζι, πάνω σε ένα μόλο. Γύρω τους η θάλασσα. Κοιτούν όλοι προς τον φακό, χαμογελαστοί, ανακουφισμένοι, περήφανοι, αγέρωχοι. Δεν έβρουν τι τους περιμένει: το 1916-17, το 1919, πάνω απ' όλα όμως, το μαύρο 1922. Αλλά για λίγο, για όσο κρατάει η ανάπαυλα, έχουν το δικαίωμα να χαμογέλουν.

Τα εκθέματα προέρχονται από τα Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη και από το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος».

γυτέχνιδα και πολεμική ανταποκρίτρια Ελδα Λαμπισιά. Βρέθηκε και αγοράστηκε από παιλαιοπωλείο στον Βροντάδο της Χίου, το 1973, από τη Ρένα Ανδρεάδη, η οποία το δώρισε στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου